

THE ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN SAMARKAND DURING THE SECOND WORLD WAR

Kubayev Oxunjon Abduvohid o'g'li¹

¹Samarkand State University, Department of History of Uzbekistan, II-stage master

<https://doi.org/10.5281/zenodo.4897902>

ARTICLE INFO

Received: 20th May 2021
Accepted: 25th May 2021
Online: 30th May 2021

KEY WORDS

Industry, Factory of tea packaging, Light industry, Evacuation, Military industry, Artel, Power station, Textile factory

ABSTRACT

The activity of industrial enterprises in Samarkand during the Second World War is analyzed in this article. Evacuated enterprises and their role in production are revealed. Also, this article informs about enterprises of light industry and food industry.

ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА САМАРҚАНДАГИ ЗАВОД ВА ФАБРИКАЛАР ФАОЛИЯТИ

Кубаев Охунжон Абдувоҳид ўғли¹

¹Самарқанд давлат университети Ўзбекистон тарихи кафедраси II-босқич магистранти

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-May 2021
Ma'qullandi: 25-May 2021
Chop etildi: 30-May 2021

KALIT SO'ZLAR

Саноат, Чой қadoқлаш фабрикаси, енгил саноат, эвакуация, Ҳарбий саноат, Артел, электр станцияси, Тўқимачилик фабрикалари

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада иккинчи жаҳон уруши йилларида Самарқанддаги саноат корхоналари фаолияти таҳлил қилинган. Самарқандга эвакуация қилинган саноат корхоналари ва уларнинг ишлаб чиқаришидаги ўрни очиқ берилган. Шунингдек, уруш йилларида Самарқанд шаҳридаги енгил саноат ва озиқ-овқат саноати корхоналари тўғрисида ҳам маълумотлар берилган.

Иккинчи жаҳон урушининг бошланиши билан халқ хўжалигини фронт эҳтиёжларини таъминлаш учун қайта қуришни талаб этди. Моддий, молиявий ва меҳнат имкониятларини уруш манфаатларига бўйсундириш, ҳарбий маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кескин ошириш каби масалалар асосий вазифалар ҳисобланарди.

Ҳарбий саноатни ривожлантиришда СССРнинг шарқий худудларига, жумладан, Ўзбекистонга катта эътибор берилди. Ҳарбий саноат иқтисодийнинг бошқа тармоқлардаги корхоналар эвазига кучайтирилди. Ушбу соҳаларни амалга оширишда ўша пайтга келиб Ўзбекистоннинг энг йирик саноат марказларидан бирига айланиб қолган

Самарқандга муҳим аҳамият берилди. Урушдан олдинги йилларда, бутун республика сингари, Самарқандни ҳам саноатлаштириш шаҳар саноатини тез суръатда уруш ҳолатига ўтказиш ва фронтдан эвакуация қилинган корхоналарни жойлаштириш учун мустаҳкам моддий асос яратди[1.29].

Самарқандга эвакуация қилинган артиллерия академияси шаҳар корхоналарининг мудофаа маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш имкониятларини ўрганиб чиқди. Академия Колхозчи заводида, Самарқанд станциясидаги локомотив депосида ва Куяш артиллерия қуролининг металлга ишлов бериш устахоналарида ўқ-дорилар ишлаб чиқариш учун махсус ишлаб чиқариш майдончаларини ташкил этиш имкониятини асослаб берди. Академия ўқитувчилари ишлаб чиқариш технологиясини ва ўқ-дориларнинг намуналарини полигонларда синовдан ўтказишда фаол қатнашдилар[2.53].

1942 йил бошидан "Куяш" артелининг механик устахоналари мина ва қўл гранаталарини ишлаб чиқаришни бошлади[3.65]. Ушбу вазифани бажаришда "Хужум" фабрикаси ва марказий электр станцияси ўз устахоналарида миналар учун стабилизаторларни қайта ишлашда ҳамкорлик қилди. Ипак тўқув фабрикаси, Хужум фабрикаси билан биргаликда йирик калибрли қуроллар учун қопчалар (кукун зарядлари учун сумкалар) ишлаб чиқариш учун амиантин матони ишлаб чиқара бошлади. "8 март" номли тикувчилик фабрикаси аскарлар учун форма тикишга, "Охунбобоев" номли чарм фабрикаси эса терини хом ашёни қайта ишлашга, армия эҳтиёжлари учун қўй териси ва кигиз этикларини ишлаб чиқаришга ўтди[1.30].

"Сароч" артели от эгарларни ишлаб чиқаришни ташкил этди. Минтақавий тўқимачилик корхоналари томонидан

кигиз этиклар, калта мўйнали пальтолар, венгер пальтолари, курткалар, қулоқчинлар, қўлқоплар ишлаб чиқарилди. "Мехпром" артелида армия офицерлари учун камар ва дала сумкалари ишлаб чиқарила бошланди.

Шаҳар саноат корхоналарида ёқилғи тежамкорлиги учун кураш авж олди. Сут заводи илгари ахлатхонага ташланган ёнмаган кўмирни қайта ишлатишни бошлади. Бу ойига 18 тонна кўмирни тежашга имкон берди. Тери заводидаги технологик жараённинг такомиллаштирилиши натижасида ёқилғи сарфини камаййтиришга имкон берди. Шарбат заводи маҳаллий ёқилғига ўтди. Маҳаллий ёқилғи ресурсларини қидириш, шунингдек, тежамкор фойдаланиш ёқилғи билан боғлиқ вақтинчалик қийинчиликларни енгиб ўтишга, шаҳар муассасалари ва аҳолисининг эҳтиёжларини қондириб, саноатнинг мунтазам ишлашини таъминлашга имкон берди.

Уруш бошланиши билан саноат, коммунал хизматлар, муассасалар ва турар-жой биноларини энергия билан таъминлаш масаласи ҳам кескинлашди.

Саноатнинг ўсиш суръатларидан орқада қолиб, энергетика соҳаси урушдан олдинги йилларда ҳам Самарқанд иқтисодиётида муаммо бўлиб қолди. Кўчирилган корхоналарнинг ишга туширилиши билан энергияга талаб кескин ошди. Урушнинг дастлабки даврида аллақачон зарур қувват 9,5 минг квтни ташкил этган.

Баъзи корхоналар (ипак прокат, ипак-ўраш, тикувчилик, чой қадоклаш фабрикалари, чарм заводи) ўзларининг энергетик иншоотларини кенгайтирдилар ва асосан ёқилғи истеъмол қилмайдиган кичик гидроэнергетика иншоотларини қуришди. Завод блок-станциялари

генераторлари икки сменали ишлашга ўтказилди. Корхоналарнинг иш жадвали ўзгартирилди, бу энг юқори юкларни юмшатиш имконини берди. Ушбу чоратadbирлар электр таъминоти билан боғлиқ туб муаммоларни ҳал қилмаса ҳам, улар электр энергияси танқислигини сезиларли даражада камайтиришга чақаришди.

Уруш йилларида Ўзбекистонда гидроэлектр станциялари қурилиши бошланди. 1943 йил августда Дарғом ва Талигулян каналларида, Самарқанд яқинида, қуввати 3 минг квт бўлган гидроэлектр станциясининг қурилиши бошланди. 1945 йил охирида Талигулян ГЭСининг ишга туширилиши Самарқанднинг энергия балансини бироз яхшилаб юборди[4.206].

Самарқанднинг енгил ва озик-овқат саноати урушнинг оғир шароитларида фронтни кийим-кечак, озик-овқат концентратлари, аҳолини энг зарур нарсалар билан таъминлаш вазифасини бажарди.

Бирок, уруш даврида бўлган оғир вазиятда ушбу саноат тармоқлари ривожланиш учун шароитга эга эмас эди ва уруш охирига келиб минтақада енгил саноатнинг ялпи маҳсулоти урушгача бўлган даражанинг 64,6 фоизини, озик-овқат саноати эса 54 фоизни ташкил этди.

Республиканинг бошқа жойларида бўлгани каби, Самарқандда ҳам энг зарур буюмлар ишлаб чиқаришнинг пасайиши, биринчи навбатда, хомашё базасининг кескин торайиши билан изоҳланди. Уруш кўплаб дала ишчилари, кучларни жалб қилиш ва автотранспортни олдинга йўналтирди. Қишлоқ хўжалигини моддий-техника таъминоти ёмонлашди.

Саноат корхоналари жамоалари уруш пайтида муқаррар бўлган кийинчиликларни енгишга сафарбар қилинди. Ипак тўқув фабрикаси урушдан

олдин Ленинобод (ҳозирги Хўжанддан)дан бурама ипак олган. Уруш бошланиши билан таъминланишининг нотекислиги ишлаб чиқаришга жиддий тўсиқларни келтириб чиқарди. Ўзининг бурама ишлаб чиқаришни ташкил этишга қарор қилинди. 1942 йил ўрталарида янги цех ишга туширилди. Шиша қисмларга (илгаклар, иплар учун қўлланма, кўзлар) эҳтиёжни қондириш учун фабрикада шиша пуфлаш устахонаси ташкил этилди[5.62].

Синтетик бўёқларнинг етишмаслиги маҳаллий ўсимлик бўёқлари (тумак, тут шимгичи, анор пўсти ва ёнғоқ) ёрдамида қопланди.

Хом ашё ва материалларни тежаш мақсадида янада замонавий технологиялар схемалари жорий этилди. Ипак тўқув фабрикасида улар сульфатсиз матони тайёрлаш усулига ўтдилар, бу йилига 130 минг рубл тежаш имконини берди. Кесиш пайтида матонинг янада оқилона жойлашуви ўн минглаб метр тўқимачилик маҳсулотларини тежаш учун тикувчилик фабрикаси деб номланган Охунбобоев номли чарм заводида истеъмол қилинган нитро бўёқлар, сульфат натрий ва гипосульфат истеъмол ставкалари билан таққослаганда 25-38% га, ёғлар 18 га, ёқилғи эса 17% га камайди[6.61].

Пойабзал фабрикасида турли хил чарм алмаштиришлар (пластик чарм, ёғоч таглик, бранда, матолар) кенг қўлланилди.

Корхоналар маҳаллий ресурсларни фаол равишда қидириб топишга киришдилар. Охунбобоев номли чарм заводида ишлаб чиқариш чиқиндиларидан маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган чиқиндилар цехи очилди. Қўй терисидан қилинган плашлар, кичкина ва сифатсиз хром терилар учун бўшлиқларга - болалар пойабзали, чувяк ва терлик деталларига кесилган. Лобиялардан (қорамолларнинг бош териси) орқа, ички тагликлар ва

енгил тагликлари тайёрланган. Тери ишлаб чиқариш жараёнида олинган ёғ уй совуни тайёрлаш учун ишлатилган.

Гўштни қайта ишлаш заводи кўшимча маҳсулотлар ва эндокрин-ферментатив хом ашёлардан фойдаланишда янада тўлиқ ва оқилона бўлди[7.71]. Суяклардан елим пиширишни бошладилар. Шохлардан тароқлар ясалган. Заводда эндокрин цехи очилди, камёб) доривор препаратлар - миол, спермин, оварин, гематоген ишлаб чиқаришни бошлади.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, Самарқанднинг енгил ва озик-овқат саноати уруш йилларида бир нечта корхоналарнинг жиҳозлари билан тўлдирилди. Ростовдаги тикувчилик ва пойабзал фабрикаси, Симферопол консерва заводи "Серп ва Молот", Одесса шарбат фабрикаси, кейинчалик Сталинград шакар фабрикасининг ускуналари берилган[3.65]. Бу корхоналар салоҳиятини сезиларли даражада кенгайтиришга имкон берди.

1942 йилда Москвадан эвакуация қилинган ускуналар чой қадоклаш заводига ўрнатилди. Завод жамоаси ўзлари чой кесувчи, аралаштирувчи барабанлар, конвеерлар ва автоматик тарозилар ўрнатдилар. Бунинг ёрдамида заводнинг қуввати икки баравар ошди. Самарқанд чой қадоклаш фабрикаси уруш даврида ишлаган кам сонли корхоналардан бири эди. Асосан аёллардан иборат фабрика жамоаси армия ва аҳолини ўз маҳсулотлари билан мунтазам равишда таъминлаш учун катта саъй-ҳаракатларни амалга оширди. Ушбу даврда хомашё фабрикага фақат Эрон орқали этказиб берилди. Бирок, унинг етарли даражада етказиб берилмаганлиги ускунани тўлиқ юклашга имкон бермади. Агар завод 1940 йилда 6845 тонна чой ишлаб чиқарган

бўлса, 1945 йилда унинг ярми - 3426 тонна ишлаб чиқарди.

Кременчугдан эвакуация қилинган ускуналар уруш йилларида Самарқанд махорка заводига ўрнатилди. 1942 йилда республикада тамаки плантацияларининг кенгайиши билан, тамаки захиралари кўпайганда, Самарқандда иккинчи тамаки ферментация заводи ишга туширилди.(80-бет)

1942 йилда Самарқандда мўйқалам-чўтка фабрикаси ишга туширилди. У Одессадан эвакуация қилинган ускуналар билан жиҳозланган. Заводда пойабзал, кийим-кечак, ювиниш ва от чўткалари, чўткалар, мўйқаламлар матолари ишлаб чиқариларди[3.65]. Эчки юнги ва терисидан эса қўлқоп ва пайпоқлар, кигиз этик ва кигизлар тайёрланган.

Урушнинг дастлабки кунлариданоқ фронтга фаол ёрдам кўрсатган Самарқанднинг саноат кооперацияси ҳар йили зарур буюмлар ишлаб чиқаришни кўпайтирди.

Шундай қилиб, 1942 йилда маҳаллий саноат, савдо кооперативлари ва ногиронлар кооперацияси 1941 йилга нисбатан озик-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни 4,5 миллион рублга оширди. Маҳаллий саноат ва савдо кооперацияси терига ишлов берадиган моддалар, калий, маиший совун, дурадгорнинг елим, ғилдирак мойи, кулфлар, белкурак, кигиз этиклар, тугмалар, тароқлар, тароқ, мевали чой, суррогат кофеларни ишлаб чиқаришни ўзлаштирди[5.62].

1942 йил баҳорида сопол идишлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Керамика устахонасида сопол идишлар - пиёлалар, ликопчалар, шўрва учун кўзалар, ишлаб чиқарила бошланди. Худди шу йили шаҳар саноат мажмуаси цехларидан бири гўштни қайта ишлаш заводидан олинган саноат чиқиндиларидан тароқ ва тиш чўткаларини

ишлаб чиқаришни бошлади. 1945 йил бошларида гуруч сомонидан ёзув қоғоз ишлаб чиқариш устахонаси ташкил этилди.

Урушдан олдинги йилларда ҳам режалаштириш ва хўжалик ташкилотлари саноат кооперацияси олдига маҳаллий хом ашёлардан тўлиқ фойдаланиш вазифасини қўйди. Уруш даврида, иқтисодий жиҳатдан ўрнатилган алоқалар узилиб, маблағ билан

таъминланган хом ашё оқими кескин камайганида, хом ашёни жойида топиш муаммоси айниқса долзарб бўлиб қолди.

Хуллас, ишлаб чиқарувчилар кооперативлари ва маҳаллий саноатнинг ушбу йўналишини дарҳол амалга ошириш мумкин эмас эди. Корхоналарни ташкилий қайта қуриш, маҳаллий ички ресурсларни аниқлаш ва ҳисобга олиш учун бироз вақт керак бўлди.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар) 2-китоб. Қ.Ражабов таҳрири остида Тошкент. “O’zbekiston ‘’-2019. Б. 29
2. Салахутдинов Ф.З. Самаркандская партийная организация в годы Великой Отечественной войны. – Самарканд, 1961, – С. 53.
3. Бабаханава С. Промышленный Самарканд. Т–1970. С 65
4. Самарканд тарихи. 2 – том. Т – 1970. Б. 206
5. Бодиров А. Самарканд иккинчи жаҳон уруши йилларида. Самарканд. “Зарафшон” 2015. Б. 62
6. Алимова Д. Буряков Ю. Раҳматуллаев Ш. Самарканд тарихи. – Т. Art-Flex. 2009. Б. 61
7. Маматкулов К. Промышленность Самаркандской области в годы великой отечественной войны. Т.1970. С 71